

Stefan Janicki

Materiały źródłowe do historii PRL w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Lublinie

Rocznik Lubelski 7, 225-233

1964

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

STEFAN JANICKI

MATERIAŁY ŹRÓDŁOWE DO HISTORII PRL W WOJEWÓDZKIM ARCHIWUM PAŃSTWOWYM W LUBLINIE

Przechowywane w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Lublinie materiały źródłowe do najnowszej historii Polski skoncentrowane są w kilkunastu zespołach akt po byłych organach administracji ogólnej i niezespólonej oraz jednolitych organach władzy — prezydiach rad narodowych. Obejmują one, naszym zdaniem, najistotniejsze i najważniejsze wiadomości do zasadniczych przemian ustrojowych, gospodarczych i społecznych na Lubelszczyźnie, dokonanych w okresie władzy ludowej.

Jeżeli chodzi o stan tych materiałów, prace nad ich uporządkowaniem i udostępnieniem prowadzone są stopniowo w miarę potrzeb badawczych i możliwości zespołu archiwistów lubelskich. Szybkie opracowanie i udostępnienie akt natrafia na szereg trudności, nawet o charakterze metodycznym. Cała światowa służba archiwalna zastanawia się nad rozwiązaniem dwóch podstawowych problemów związanych z opracowaniem akt najnowszych, mianowicie z problemem masowości i powtarzalności akt. O ile dawniej zatrzymywano w archiwach całość lub prawie całość akt wytworzonych w kancelariach, o tyle teraz, wobec istnienia wspomnianych problemów, archiwista ma obowiązek zastosowania znacznej selekcji materiałów, oczywiście bez szkody dla potrzeb nauki i gospodarki narodowej. Bez zastosowania selekcji konieczne byłoby coroczne budowanie w Polsce co najmniej jednego nowego gmachu o kubaturze około 15 tysięcy m³ dla pomieszczenia akt w całości. Takie rozwiązanie nie wchodzi oczywiście w rachubę, wobec istnienia wspólnie, oprócz akt, różnorodnych źródeł dodatkowych w postaci prasy, pamiętników itp., utrudniałoby tylko zbieranie i kompletowanie materiałów.

Lubelskie archiwum, udostępniając akta najnowsze z lat 1944—1950 stosowało bardzo ostrożną selekcję, wychodząc z założenia, iż do tego przełomowego okresu w życiu narodu polskiego winna być zachowana możliwie pełna dokumentacja. Być może, że w miarę upływu czasu trzeba będzie na nowo spojrzeć na wartość zachowanych źródeł i ewentualnie dokonać dalszej selekcji.

Obecnie są już dostępne do badań naukowych akta Wojewódzkiej Rady Narodowej w Lublinie i Powiatowej Rady w Lubartowie, z Urzędu Wojewódzkiego Lubelskiego akta Wydziału Ogólnego, Społeczno-Politycznego, Działu Rolnictwa i Reform Rolnych, Starostw Powiatowych w Lublinie i Puławach, Wojewódzkiego Urzędu Ziemskiego w Lublinie, Powiatowego Urzędu Ziemskiego w Puławach, Wojewódzkiego Pełnomocnika PKWN d.s. Reformy Rolnej, Oddziału Wojewódzkiego Państwowego Urzędu Repatriacyjnego w Lublinie i wszystkich oddziałów powiatowych oraz Wojewódzkiego Komitetu Opieki Społecznej w Lublinie.

Oprócz tego archiwum posiada szereg dalszych zespołów: z Urzędu Wojewódz-

kiego Lubelskiego — akta pozostałych wydziałów, Starostwo Powiatowe w Lubartowie, Miejskie Rady Narodowe i Zarządy Miejskie w Lubartowie, Łęcznej i Puławach, Wojewódzkiego Urzędu Informacji i Propagandy w Lublinie, Izbę Skarbową, Komisję Specjalną do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym, Dyрекcję Przemysłu Miejscowego w Lublinie, Wojewódzką Radę Związków Zawodowych. Zespoły te po opracowaniu będą sukcesywnie udostępniane.

Mimo bogatej i różnorodnej problematyki dotyczącej Lubelszczyzny w dwudziestoleciu Polski Ludowej omówienie materiałów ograniczono do kilku wybranych zagadnień. Takie ujęcie z pewnością nie wyczerpie całego tematu, niemniej jednak zorientuje w ważniejszych materiałach posiadanych przez nasze archiwum i być może zachęci do szerszego niż dotąd rozwinięcia studiów.

Z momentem wyzwolenia Lubelszczyzny spod okupacji hitlerowskiej działająca dotychczas w konspiracji, Krajowa Rada Narodowa powołała 21 lipca 1944 roku w Chełmie Lubelskim — Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego jako tymczasową władzę wykonawczą.

W ogłoszonym nazajutrz Manifeście PKWN w kwestii ustrojowej postanowił, że będzie sprawował swoją władzę przez wojewódzkie, powiatowe, miejskie i gminne rady narodowe. Tak więc zadaniem rad narodowych w pierwszym okresie było faktyczne objęcie władzy na wyzwolonym terenie.

W zakresie organizacji administracji terenowej nastąpiły w tym czasie istotne przeobrażenia. Mocą dekretu PKWN z dnia 21 sierpnia 1944 roku o powoływaniu władz administracji ogólnej I i II instancji przywrócone zostały urzędy wojewodów i starostów z podległymi im organami — urzędami wojewódzkimi i starostwami powiatowymi. Wkrótce też PKWN wydał ustawę z dnia 11 września 1944 roku o organizacji i zakresie działania rad narodowych, następnie dekret z 23 listopada tegoż roku o organizacji i zakresie działania samorządu terytorialnego, mocą których radom narodowym przyznana została nowa funkcja.

Łączyły one w sobie funkcje samorządowego organu ustawodawczego z funkcjami kontroli działalności aparatu administracji rządowej. Obok rad narodowych działał pion administracji ogólnej — urzędy wojewódzkie i starostwa powiatowe, władze administracji niespolonej oraz pion samorządu terytorialnego. W odniesieniu do tego ostatniego — rady narodowe działały jako organa uchwałodawcze i jednocześnie kontrolujące samorząd.

Funkcje wykonawcze pionu samorządowego sprawowały zarządy miejskie i gminne, a na szczeblu powiatu — wydziały powiatowe, wojewódzkim — wydziały wojewódzkie.

Dla zrealizowania reformy rolnej zapowiedzianej w Manifeście Lipcowym PKWN dekretem z dnia 15 sierpnia 1944 roku powołał na okres przejściowy odrębne dla tych spraw władze — wojewódzkie i powiatowe urzędy ziemskie. Podporządkowane zostały one bezpośrednio Ministerstwu Rolnictwa i Reform Rolnych.

W międzyczasie, wskutek opóźnień ze strony urzędów ziemskich przy wykonywaniu reformy rolnej oraz z uwagi na pewne wypaczenia w jej realizacji i sabotowanie postanowień władz centralnych, powołani zostali przez PKWN wojewódzcy i powiatowi pełnomocnicy do spraw reformy rolnej¹. Przyznane zostało im prawo podejmowania istotnych decyzji co do podziału ziemi i sposobu przeprowadzenia reformy.

Rola urzędów ziemskich ograniczona została do ogólnego nadzoru nad reformą i technicznego jej wykonania. Z chwilą zakończenia pierwszego etapu prac urzędy

¹ Pełnomocnicy powołani zostali w oparciu o „Instrukcję o przyspieszonym trybie wykonania reformy rolnej” z dnia 11 X 1944 r. Opublikowana ona została w „Trybunie Wolności” nr 64, 21 X 1944 r.

ziemskie zostały zniesione, a zakres ich działalności przeszedł na urzędy wojewódzkie i starostwa.

Ustawa z dnia 20 marca 1950 roku o terenowych organach jednolitej władzy państwowej zlikwidowała, jak wiadomo, podział władzy na administrację państwową i samorządową i zespoliła je w jednolite organy terenowe władzy państwowej.

Jednym z pierwszoplanowych zagadnień związanych nierozzerwalnie z problematyką dwudziestolecia PRL jest zagadnienie działalności rad narodowych w latach 1944—1950. Najważniejsze materiały do tych spraw znajdują się w aktach Wojewódzkiej Rady Narodowej w Lublinie i powiatowych rad narodowych. Pierwszoplanowe w tych zespołach są protokoły posiedzeń plenarnych rady i posiedzeń prezydium. Dają nam one najpełniejszy obraz ich pracy i napotykanym trudności ze szczególnym uwzględnieniem spraw gospodarczych i społecznych. Między innymi protokoły zawierają wiadomości o organizacji i reorganizacji rad niższych szczebli, sprawy organizacji miast i miasteczek oraz wojennych świadczeń rzeczowych, zaopatrzenia armii walczących na froncie, reformy rolnej, przemysłu, repatriacji i osadnictwa, odbudowy zniszczeń wojennych. Ponadto dostarczają rezultatów przeprowadzonych kontroli rad niższych szczebli i administracji, urzędów i instytucji państwowych i spółdzielczych. Protokoły zawierają również okresowe sprawozdania przewodniczących powiatowych rad narodowych z działalności, wojewody z pracy organów administracji ogólnej i niezespolonej, sprawozdania komisji powoływanych przez radę, jak również z działalności organów wykonawczych samorządu.

Z innych jeszcze materiałów istotnych dla zobrazowania pracy rad zachowały się sprawozdania z działalności Wojewódzkiej Rady Narodowej w latach 1944—1949 i powiatowych rad narodowych z lat 1945—1947. Ponadto ewidencja członków terenowych rad narodowych obejmująca skład osobowy pod względem przynależności partyjnej, zawodowej, pochodzenia społecznego i wykształcenia.

Dla realizacji niektórych ustawowych zadań rady narodowe powoływały stosowne komisje. W działalności ich w latach 1944—1950 brak jest jakiegokolwiek stabilizacji. Skład i ilość członków ulegały ciągłym zmianom i reorganizacjom. Częściowo wiązało się to ze zmianą podziału mandatów wśród partii i stronnictw politycznych, delegujących swoich przedstawicieli do rady. W Wojewódzkiej Radzie Narodowej jedynie trzy stałe komisje: finansowo-budżetowa, kontroli społecznej oraz oświaty funkcjonowały stale, nie odczuwając „zmęczenia” w swej działalności.

Z prac Komisji Finansowo-Budżetowej zachowały się w aktach WRN w Lublinie sprawy finansowe samorządu. Zawarte są one w budżetach i rocznych sprawozdaniach rachunkowych Wojewódzkiego i Powiatowych Związków Samorządowych. Najwięcej materiałów pozostało po działalności Wojewódzkiej Komisji Kontroli Społecznej oraz komisjach kontroli przy powiatowych radach narodowych.

Obrazują one szeroką działalność rady jako organu kontrolującego całość życia gospodarczego i społecznego. W zachowanych protokołach Komisji Kontroli Społecznej przy WRN możemy zauważyć, że kontrola urzędów i instytucji nie ograniczała się do spraw czysto finansowych. Komisja zwracała niejednokrotnie uwagę na zagadnienia organizacyjne i właściwej gospodarki. Często celem kontroli były sprawy wychowania młodzieży, jak na przykład w związku z kontrolą pracy Żeńskiego Hufca „Świt” w Lublinie. Pozostałe akta komisji wojewódzkiej rady z wyjątkiem może komisji oświaty, zachowały się niestety fragmentarycznie.

Są to protokoły posiedzeń, wykazy członków, nieliczne sprawozdania i korespondencja. W zespole reprezentowane są akta komisji planowania (1948—1950), finansowo-budżetowej (1949—1950), komunikacyjnej (1947—1950), rolnej (1945—1950), oświaty (1945—1950), opieki społecznej i zdrowia (1949—1950), kwalifikacyjnej;

(1947—1949), odznaczeniowej (1946), nagród (1947—1949) i dyscyplinarnej (1945—1949). W aktach powiatowych rad narodowych najpełniejsze materiały komisji zachowały się dla lat (1947—1949), a dla okresu wcześniejszego w protokołach posiedzeń plenarnych.

Przedstawione materiały do działalności rad narodowych na Lubelszczyźnie w ogólnym tylko zarysie informują o ważniejszych przejawach pracy rad. Zbyt wielka i różnorodna była problematyka tamtych dni, by w krótkim rysie udało się wyczerpać całość tematu.

Być może i akta samych rad nie odpowiedzą na wszystkie pytania. Z pewnością zajdzie potrzeba sięgnięcia do akt przechowywanych w innych archiwach, partii i stronnictw politycznych, organizacji społecznych i gospodarczych uczestniczących wówczas w umacnianiu władzy ludowej.

Następnym z kolei zagadnieniem istotnym w najnowszej historii Lubelszczyzny jest sprawa przebiegu i wykonania reformy rolnej. Lubelszczyzna była jednym z pierwszych województw, na terenie którego rozpoczęta została parcelacja wielkiej własności ziemskiej.

Okres poprzedzający reformę rolą obrazują zachowane raporty i sprawozdania komisarzy ziemskich oraz pracowników Wojewódzkiego Urzędu Ziemskiego, delegowanych do powiatów. W pierwszym okresie zasadnicze prace ograniczały się do spraw organizacyjno-inspekcyjnych. Brakowało pomieszczeń na biura powiatowych urzędów ziemskich, odpowiedniego personelu fachowego, planów majątków, wyposażenia biurowego.

Reformą rolną zainteresowane były oczywiście również rady narodowe. Na V, a zarazem pierwszym po wyzwoleniu plenarnym posiedzeniu Wojewódzkiej Rady Narodowej w Lublinie, odbytym w dniach 30 VIII do 1 IX 1944 r., delegaci z powiatów stanęli na stanowisku, że należałoby „...przeprowadzić parcelację od dołu, nie czekając na reformę rolną, która wymaga dłuższego czasu”. (WRN w Lublinie, sygn. 39, k. 57).

Zasadniczy instrument jakim był dekret o przeprowadzaniu reformy rolnej z 6 IX 1944 roku nie rozwiązywał wszystkich problemów. Szereg spraw związanych z przystąpieniem do prac parcelacyjnych wymagało wyjaśnień Resortu Rolnictwa w drodze odrębnych zarządzeń i instrukcji.

Zasady i sposób postępowania przy przejmowaniu majątków na cele reformy rolnej sprecyzowane zostały przez kierownika resortu Andrzeja Witosa w piśmie z dnia 11 września 1944 r., później wydano instrukcje wykonawcze do dekretu oraz instrukcje dla powiatowych komisarzy ziemskich (WUZ w Lublinie, sygn. 412; Pełnomocnik, sygn. 1).

Prace nad opisywaniem i przejmowaniem majątków przebiegały w pierwszym okresie opieszale. Sytuacja na tym odcinku uległa radykalnej zmianie z chwilą powołania pełnomocników PKWN do spraw reformy rolnej.

Zainteresowane sprawą reformy rolnej partie i stronnictwa polityczne ogłosiły dnia 15 X 1944 roku deklarację w sprawie reformy². Rozwinięto szeroką propagandę, przystąpiono do organizowania brygad parcelacyjnych, które wraz z ekipami mierniczych uczestniczyły w pracach parcelacyjnych, zmobilizowano personel techniczny.

Materiały do reformy od strony czynnika politycznego i społecznego znajdują

² Deklaracja partii i stronnictw w sprawie reformy rolnej podpisana została przez: SL, PPR, PPS i SD — opublikowana została w „Trybunie Wolności” (nr 64, 21 X 1944) oraz wydana w formie ulotki — (Pełn. Woj. PKWN d. s. RR, sygn. 1).

się w aktach Pełnomocnika Wojewódzkiego PKWN d. s. Reformy Rolnej w Lublinie. Najważniejsze to sprawozdania ze zjazdu pełnomocników powiatowych z dnia 9 XI 1944 roku, z kontroli wykonania reformy, zbiorcze zestawienia statystyczne danych o przebiegu prac parcelacyjnych na terenie województwa lubelskiego i dekadowe sprawozdania pełnomocników powiatowych z realizacji reformy. Zawierają one, oprócz nazwy obiektu, dane o obszarze użytków rolnych i o ilości nadzielonych z podziałem na kategorie nabywców. Ponadto na uwagę zasługują wykazy imienne pełnomocników powiatowych, osób zatrudnionych przy wykonywaniu reformy, członków brygad parcelacyjnych oraz korespondencja.

Jeszcze cenniejsze materiały zawierają akta pełnomocników powiatowych bezpośrednio czuwających nad realizacją reformy rolnej w terenie. Niestety archiwum dysponuje tylko aktami pełnomocnika w Puławach. Są w nich w pierwszym rzędzie protokoły zebrań i sprawozdania brygad robotniczych uczestniczących w parcelacji majątków. Następnie protokoły posiedzeń gminnych komisji reformy rolnej, w aktach tytułowane niejednokrotnie jako komisje parcelacyjne, protokoły posiedzeń i sprawozdania folwarcznych komisji podziału ziemi oraz ogólnych zebrań służby folwarcznej. Niemniej cenne są listy i wykazy osób uprawnionych do korzystania z reformy rolnej, wykazy służby folwarcznej, bezrolnych, małorolnych i średniorolnych. Całość uzupełniają sprawozdania pełnomocnika z przebiegu reformy rolnej w powiecie oraz szczegółowe wykazy cyfrowe z parcelacji poszczególnych majątków.

Zagadnienia technicznego wykonania reformy rolnej oraz ogólnego nadzoru nad jej przeprowadzeniem spoczywały na wojewódzkich i powiatowych urzędach ziemskich.

Po zespoleniu w 1947 roku urzędów ziemskich z władzami administracji ogólnej szereg spraw wynikłych z przeprowadzenia reformy rolnej, dotyczących m. in. administracji wyłączonych ośrodków i resztówek, przemysłu rolnego i Państwowego Funduszu Ziemi, kontynuowały działy rolnictwa i reform rolnych urzędów wojewódzkich.

Znajdujące się w archiwum akta Wojewódzkiego Urzędu Ziemskiego w Lublinie zawierają materiały ogólne i sprawozdawczo-statystyczne odnoszące się do zagadnień reformy rolnej. Są to w pierwszym rzędzie — zarządzenia i instrukcje w sprawie przeprowadzenia parcelacji, korespondencja dotycząca przejmowania majątków na cele reformy rolnej, wykazy majątków przejętych na rzecz skarbu państwa oraz wykazy majątków i części majątków nie podlegających podziałowi.

W grupie sprawozdań obrazujących stan prac parcelacyjnych znajdują się: sprawozdania Wydziału Urzędów Rolnych z posunięć zdążających do przebudowy ustroju rolnego, sprawozdania z wyników prac parcelacyjnych na terenie województwa lubelskiego. Ponadto z lat późniejszych ewidencja nieruchomości ziemskich podlegających dekretowi z 6 września 1944 roku o przeprowadzeniu reformy rolnej, ewidencja zapasu ziemi i wyłączeń od parcelacji majątków na cele użyteczności publicznej. Szczegółowe materiały do reformy rolnej zawierają jeszcze wykazy rozrachunkowe nabywców działek z rozparcelowanych majątków obszarowych, łącznie z odpisami protokółów ich przejęcia na cele reformy rolnej. Wśród nich znajdują się jeszcze imienne wykazy stałych pracowników zatrudnionych w majątkach, ordynariuszy i komorników oraz szczegółowe spisy inwentarza martwego i żywego. Seria tych akt licząca ogółem 691 jednostek aktowych przechowywana jest w aktach Działu Rolnictwa i Reform Rolnych UWL.

Zagadnienia przejmowania majątków na cele reformy rolnej i parcelacji związane są ściśle ze sprawami wyłączenia części bądź całych majątków dla zorganizowania wzorowych gospodarstw (Państwowy Ośrodek Kultury Rolnej) i na cele

użyteczności publicznej. Materiały do tych spraw zachowały się w aktach szczegółowych wyłączeń od parcelacji oraz ewidencji i sprawozdań. Pozostałe akta obejmują wykazy majątków, które zarezerwowano na ośrodki, wykazy obiektów rolnych wyłączonych spod parcelacji i sprawy przydziału ośrodków instytucjom.

Przemysł Lubelszczyzny w latach międzywojennych nie odgrywał większej roli w gospodarce narodowej. W przeważającej większości były to zakłady i przetwórnice przemysłu rolno-spożywczego i ceramicznego oraz nieliczne zakłady metalowe, z których największe fabryki maszyn rolniczych koncentrowały się w samym Lublinie. Zakłady przetwórcze przemysłu rolno-spożywczego, położone głównie na terenie wielkiej własności ziemskiej, w wyniku reformy rolnej przeszły w całości na rzecz skarbu państwa. Natomiast pozostałe podlegały tymczasowemu zarządowi państwowemu, z tym, że większe zakłady znajdujące się w Lublinie z uwagi na interes gospodarki narodowej poddane zostały pod nadzór państwowy.

Do spraw związanych z przemysłem wiadomości ogólniejsze znajdują się w protokołach posiedzeń plenarnych WRN i sprawozdaniach wojewody z działalności Urzędu Wojewódzkiego i starostw powiatowych. Zagadnienia szczegółowe do odbudowy zniszczeń wojennych w przemyśle, produkcji i rozbudowy mamy w aktach Wydziału Przemysłu i Handlu UWL i Dyrekcji Przemysłu Miejscowego w Lublinie.

Są to sprawozdania z sytuacji gospodarczej zakładów przemysłowych, analizy ekonomiczno-finansowe przedsiębiorstw i sprawozdania z ich działalności, sprawy strat wojennych w przemyśle spożywczym. Wykazy i zestawienia zakładów przemysłowych według rodzaju i charakteru produkcji, bilanse zamknięcia, sprawozdania z kontroli zakładów.

Sprawy związane z nacjonalizacją przemysłu znajdują się w aktach Wojewódzkiej Komisji do Spraw Upaństwowienia Przedsiębiorstw. Do najważniejszych należą akta szczegółowe zakładów i przedsiębiorstw podlegających upaństwowieniu, wykazy wniosków o upaństwowienie i wykazy przedsiębiorstw przejętych na własność państwa. Część materiałów do działalności zakładów przemysłu rolno-spożywczego (gorzelnia, winiarnia, krochmalnia, młynów) z okresu zarządzania przez władze ziemskie znajduje się w aktach Działu Rolnictwa i Reform Rolnych UWL. Głównie są tam sprawy dotyczące uruchomienia zakładu, odbudowy ze zniszczeń, wykazy zapasów surowca, sprawozdania z produkcji i finansowe, protokoły przejęcia i przekazania pod inną administrację.

Z kolei zajmiemy się omówieniem materiałów archiwalnych do zagadnień walk politycznych na Lubelszczyźnie w latach 1945—1948.

Zgrupowane są one w aktach Wydziału Społeczno-Politycznego Urzędu Wojewódzkiego oraz referatów społeczno-politycznych starostw. Ponadto sprawy ogólne są w protokołach posiedzeń plenarnych WRN i sprawozdaniach z działalności rad narodowych.

Materiały do zagadnień walk politycznych w aktach administracji ogólnej posiadają niestety charakter jednostronny i poza nielicznymi przypadkami nie uwzględniają danych zbieranych i opracowywanych przez władze bezpieczeństwa i oddziały operacyjne Wojska Polskiego.

Dla uzyskania pełniejszego obrazu sytuacji politycznej badacz zmuszony będzie sięgnąć do źródeł przechowywanych w aktach władz partyjnych i MO. Z akt, którymi dysponuje nasze archiwum, najważniejsze wiadomości zawierają miesięczne sprawozdania sytuacyjne wojewody lubelskiego, zachowane kompletnie dla lat 1945—1947.

Dla interesującego nas tematu w sprawozdaniach sytuacyjnych zasadnicze są sprawy związane z działalnością organizacji i ugrupowań podziemnych i prowa-

dzzonej z nimi walki przez organa milicji i bezpieczeństwa. Sprawozdania sytuacyjne charakteryzują również stosunek partii i stronnictw politycznych do prowadzonej z podziemiem walki oraz notują nastroje społeczeństwa. Informacje wojewody z terenu województwa lubelskiego poświęcone były wyłącznie przedstawieniu działalności band podziemnych. Opracowywał je Wydział Społeczno-Polityczny Urzędu Wojewódzkiego w oparciu o otrzymywane ze starostw wykazy ważniejszych wypadków oraz telefonogramy i zawiadomienia o napadach band.

Informacje obrazują zasięg i ogrom terrorystycznej działalności reakcyjnego podziemia i ukraińskich ugrupowań nacjonalistycznych. Spośród zachowanych materiałów znajdują się w nich między innymi wiadomości dotyczące masowego mordu popełnionego 6 czerwca 1945 roku przez bandę „Sokoła” na mieszkańcach wsi Wierzchowiny w powiecie krasnostawskim oraz raport o dokonanym 28 stycznia 1946 roku zamachu na Romana Jasińskiego, starostę powiatowego w Lubartowie. Z innych wiadomości informacje i sprawozdania sytuacyjne zawierają odpisy ulotek rozrzucanych w miastach i wsiach przez podziemie.

Problematykę walk politycznych uzupełniają zachowane fragmenty raportów oraz meldunków Komendy Wojewódzkiej i powiatowych MO z działalności band i kontrakcji organów milicji. (UWL-WSP, sygn. 194—195). Do badania rabunkowej działalności band zachowały się ponadto akta w innych zespołach, m. in. w Wojewódzkim Urzędzie Ziemskim — meldunki i zestawienia szkód wyrządzonych przez bezprawne rekwizycje i napady band w majątkach państwowych.

Z problematyką walk politycznych łączą się sprawy przesiedlenia w roku 1947 w ramach tzw. akcji „W” części ludności z terenów zagrożonych przez bandy UPA na Ziemię Zachodnie i północne. Akcją „W” objęto ludność pochodzenia ukraińskiego sześciu powiatów woj. lubelskiego: bialskiego, biłgorajskiego, chełmskiego, hrubieszowskiego, tomaszowskiego i włodawskiego. W aktach UWL do spraw tych zachowały się: rozporządzenia o powołaniu wojewódzkiego i powiatowych komitetów do spraw przesiedleńczo-osiedleńczych, sprawozdania wojewody, pełnomocnika wojewódzkiego i starostw z realizacji akcji „W” oraz imienne i ilościowe wykazy Ukraińców podlegających przesiedleniu i pozostawionych.

Podczas głosowania ludowego (referendum) w 1946 roku i pierwszych po wyzwoleniu wyborów do Sejmu Ustawodawczego w 1947 roku, działalność band przybrała szczególnie wielkie rozmiary. Wspominają o tym telefonogramy starostów z przygotowań terenu do wyborów. Z wielką szkodą dla nauki wypada odnotować brak dokumentów związanych bezpośrednio z głosowaniem i wyborami do Sejmu Ustawodawczego. Nieliczne wiadomości do tych spraw zawierają akta rad narodowych, urzędu wojewódzkiego i starostw powiatowych. W większości są to okólniki, instrukcje i zarządzenia oraz kilka protokółów z konferencji i zebrań przedwyborczych partii politycznych i organizacji młodzieżowych. Bardziej wartościowe wzmianki znajdują się w protokołach posiedzeń plenarnych rad narodowych. Między innymi sprawy wyboru członków Okręgowej Komisji Głosowania Ludowego, sprawozdania z jej działalności w okresie poprzedzającym referendum i analizy wyników głosowania. Oprócz tego zachowały się odwołania osób niezamieszczonych na listach wyborców i pozbawionych prawa głosu, zarządzenia i instrukcje Ministerstwa Administracji Publicznej, korespondencja i telefonogramy w sprawie przygotowania wyborów oraz sprawy podziału województwa na okręgi i obwody wyborcze.

Odbudowa i rozbudowa oświaty i kultury była jednym z najważniejszych celów Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego. Wprowadzenie powszechnej i bezpłatnej nauki w szkołach wszystkich stopni, udostępnienie kultury narodowej szeroko-

kim masom realizowane były od pierwszych dni wyzwolenia. Po raz pierwszy dla realizacji zadań w dziedzinie kultury utworzone zostały w organach administracji państwowej I i II instancji odrębne referaty i wydziały kultury i sztuki.

Z zespołów przechowywanych w WAPL najwięcej materiałów do zagadnień oświaty posiadają akta rad narodowych. Zainteresowanie rad problemami oświaty nie ograniczało się jedynie do posiedzeń plenarnych. Poprzez powołane do tego celu komisje czuwały one nad prawidłowym rozwojem szkolnictwa, udzielały mu pomocy finansowej, przyznawały stałe i doraźne zapomogi oraz stypendia uczącej się młodzieży.

Akcje o większym zasięgu podejmowała Wojewódzka Rada Narodowa w Lublinie. W celu przyjęcia z pomocą utworzonemu w listopadzie 1944 roku Uniwersytetowi Mari Curie-Skłodowskiej zainicjowała ona zbiórkę pieniędzy na budowę I Kliniki Stomatologicznej w Lublinie. Popierała też uniwersytet specjalnymi dotacjami na zakup pomocy naukowych i odbudowę posiadanych gmachów. Z wielkim zainteresowaniem czyta się sprawozdania przewodniczących rad powiatowych i wypowiedzi na sesjach o organizacji pierwszego w wolnej Polsce roku szkolnego 1944/45, o zdobywaniu pomieszczeń i wyposażenia szkół, o entuzjazmie nauczycielstwa, które w odpowiedzi na apel PKWN przystąpiło do pracy w szkolnictwie.

Materiały do spraw kulturalnych są bardzo różnorodne. Od ogólnych wiadomości w protokołach rad narodowych do szczegółowych sprawozdań w Wydziale Kultury i Sztuki. Z główniejszych należy wymienić sprawozdania z działalności wydziału i poszczególnych referatów, sprawy Komitetu Obchodu 150-lecia Urodzin Adama Mickiewicza i Komitetu Wykonawczego Festiwalu Sztuki w Lublinie. Działalność Teatru Miejskiego i amatorskich zespołów artystycznych, szkolnictwa artystycznego oraz Muzeum Lubelskiego przedstawiają zachowane sprawozdania opisowe i statystyczne.

Pozostałości aktowe Wydziału Kultury i Sztuki UWL są niestety bardzo fragmentaryczne, ponieważ większość akt uległa zniszczeniu. Dlatego też materiałów zastępczych do zagadnień rozwoju kultury na Lubelszczyźnie należy szukać w aktach Wojewódzkiej Rady Narodowej w Lublinie z pierwszoplanowymi protokołami posiedzeń plenarnych oraz w sprawozdaniach z działalności Urzędu Wojewódzkiego i starostw w aktach Wydziału Ogólnego UWL.

Działalność kulturalną i artystyczną prowadziły również liczne organizacje społeczne, o roli których skromne zresztą wiadomości znajdują się w aktach rejestracji stowarzyszeń i związków w Wydziale Społeczno-Politycznym UWL. Nadto należy mieć na uwadze akta Wojewódzkiej Rady Związków Zawodowych ze sprawami upowszechnienia oświaty i kultury w związkach, wreszcie z Wojewódzkiego Urzędu Informacji i Propagandy — zagadnienia czytelnictwa prasy, bibliotek, świetlic, kin objazdowych i radiofonizacji województwa.

Problemy stosunków demograficznych i migracji ludności województwa lubelskiego w pierwszych latach niepodległości są bardzo różnorodne i skomplikowane.

Lubelszczyzna była pierwszym punktem zatrzymania dla powracających ze wschodu repatriantów. Posiadała szereg przeludnionych powiatów sąsiadujących na wschodzie z terenami wyludnionymi po przesiedlonych do ZSRR Ukraińcach i Białorusinach. Dlatego też politykę osadniczą musiano prowadzić wielokierunkowo. Dążono do zasiedlania zwolnionych gospodarstw repatriantami oraz rodzinami z powiatów przeludnionych, popierając jednocześnie politykę przesiedleńczą na ziemie zachodnie.

Zagadnienia te odzwierciedlone są w aktach Państwowych Urzędów Repatriacyjnych i władz administracji ogólnej. Z akcją repatriacyjną związana jest dzia-

łałość urzędów repatriacyjnych specjalnie dla tych celów powołanych. W początkowym okresie z uwagi na stan wojny działalność ich ograniczała się do pomocy i opieki, w mniejszym stopniu skierowana była na sprawy osiedleńcze. Później zajmowano się osadnictwem na gospodarstwach poukraińskich i poniemieckich oraz akcją przesiedleńczo-osiedleńczą. Akta Wojewódzkiego Oddziału PUR w Lublinie zawierają pełne wiadomości dotyczące osadnictwa repatriantów na terenie województwa lubelskiego, a mieszczą je sprawozdania opisowe i ogólne zestawienia statystyczne. Sprawy przesiedleńczo-osiedleńcze na ziemiach zachodnie znajdują się w kwartalnych i miesięcznych sprawozdaniach oraz zestawieniach statystycznych ze stanu tej akcji. Ponadto problemy przesiedleńcze znajdują odbicie w aktach rad społecznych osadnictwa spółdzielczo-parcelacyjnego. Zachowały się protokoły posiedzeń rady wojewódzkiej i sprawozdania z jej działalności dotyczące tych zagadnień. W aktach PUR są też księgi transportów i ewidencja powracających repatriantów, akta dotyczące pomocy żywnościowej i finansowej dla powracających.

Inne jeszcze materiały zawierają wspomniane już kilkakrotnie sprawozdania sytuacyjne wojewody lubelskiego. Sprawozdania z lat 1945—1946 obejmują sprawy dotyczące stanu organizacyjnego komitetów przesiedleńczych, akcji pomocy dla repatriantów i przesiedleńców oraz statystykę tych zagadnień. Od 1947 roku kwestie te umieszczone były w dziale akcji specjalnej. Ponadto wiadomości na ten temat zawierają protokoły rad narodowych, sprawozdania z działalności i protokoły zebrań kierowników urzędów niezespólnych w Wydziale Ogólnym UWL.

Przedstawiony wybór materiałów źródłowych do historii Lubelszczyzny w XX-leciu PRL z pewnością nie wyczerpał tematu. Wiele jeszcze innych zagadnień zasługiwało na pokazanie, jednakże przeprowadzenie pewnej selekcji uznane zostało za konieczne. Nie oznacza to oczywiście, że inne zagadnienia są mniej ważne. Prawie każdy przekaz źródłowy z pierwszych lat po wyzwoleniu posiada swą wartość dla badającego, tym bardziej, że nie zawsze miało miejsce utrwalanie działalności na piśmie.

Spośród zachowanych źródeł wymienić można jeszcze ogólnie sprawy stosunku partii politycznych i PSL do dokonywających się przeobrażeń, działalności i udziału organizacji młodzieżowych w pracach rad narodowych, sprawy zniszczeń i odszkodowań wojennych, służby zdrowia i opieki społecznej, działalności samorządu i wielu innych.

Nadto bogata problematyka Lubelszczyzny w następnych latach począwszy od roku 1950, którą tu pominięto z uwagi na brak uporządkowanych i scalonych źródeł, z pewnością mogłaby być i będzie niebawem przedmiotem studiów historycznych. Te wszystkie kwestie wykraczały jednak poza ramy zakreślone w temacie.